

Aito epävarmuus terveydenhuollossa

Martti Vihanto

Kuluneen sananparren mukaan mikään ei ole niin varmaa kuin epävarma. Auringon nouseminen huomenna näyttää melko varmalta asialta, mutta tämänkään tapahtuman tarkasta ajankohdasta ei meillä ole ehdottoman luotettavaa ennakkotietoa. Ihminen ei voi nimittäin koskaan tietää täydellisellä varmuudella, missä kohtaa maapalloa hän tulee olemaan huomisaamuna. Vielä vähemmän ihminen kykenee tietämään etukäteen, onko hän enää huomenna edes elossa katselemassa auringonnousua tai onko koko asia menettänyt jostakin muusta syystä merkityksensä.

Auringosta tiedetään, että se joko nousee tai ei nouse, mutta monet muut tulevaisuuden tapahtumat ovat täysin hämärän peitossa. Tällaiset tapahtumat ovat enemmän tai vähemmän odottamattomia, ja ne voivat olla äärimmillään täydellisiä yllätyksiä, jotka eivät juolahda ihmisten mieliin heidän vilpeimmissä kuvitelmissaan. Ihmiset eivät aina pysty aavistamaan edes sellaisia asioita, joita he tulevat itse aikanaan keksimään ja jotka jäisivät ehkä kokonaan löytymättä ilman heidän valppauttaan (*Kirzner* 1985, 131).

Kun päätöksentekijä ei kykene luettelemaan edeltäkään kaikkia tarjolla olevia valinnanmahdollisuuksia tai niiden vaikutuksia, hänen sanotaan toimivan tietämättömyyden tai aidon epävarmuuden oloissa (*Loasby* 1976, 9). »Tavallisella» epävarmuudella tarkoitetaan tilannetta, jossa tulevaisuutta voidaan ennakoida enintään tietyillä todennäköisyyksillä, mutta jossa ajan kulumisen ei voi kuitenkaan tuoda mitään täysin odottamatonta tullessaan. Tällä tavoin puutteellista tietämystä pidetään monesti tietoisien valinnan tuloksena, jonka poistaminen on periaatteessa mahdollista muttei välttämättä kannattavaa informaation hankinnan kalleudesta johtuen.

Aidon epävarmuuden olosuhteissa päätöksentekijä ei voi pyrkiä mihinkään tiettyihin tuloksiin tai yksilöityihin tavoitteisiin, sillä ne ovat määritelmän mukaan ainakin osittain tuntemattomia. Ainoa tapa toimia järkevasti on etsiä ja noudattaa sääntöjä, joiden on havaittu kokemuksen perusteella toimivan hyvin (*O'Driscoll* ja *Rizzo* 1985,

120). Kokemusta voi olla vain menneisyydestä, ja ihmisen käyttäytyminen on tämän vuoksi hyvin olennaisella tavalla taaksepäin suuntautuvaa. Jos päätöksentekijä unohtaa menneisyyden opetukset ja pyrkii aina pelkästään ennalta tiedossa oleviin tavoitteisiin, hän sulkee mahdollisesti vielä parempia joskin toistaiseksi tuntemattomia vaihtoehtoja valinnanmahdollisuuksiensa ulkopuolelle ja toimii siis epärationaalisesti.

Aidon epävarmuuden luonnetta ja sen suurta merkitystä ihmisten toiminnalle ei ole koskaan ymmärretty kovin hyvin yhteiskuntatieteiden piirissä. Aitoa epävarmuutta on tutkittu melko vähän jopa taloustieteen piirissä, vaikka tämän »synkän» tieteenalan näkyvimpiin olettamuksiin kuuluu juuri rationaalisuuspostulaatti. Suurin osa taloustieteellisestä tutkimuksesta perustuu tasapainon olettamukselle, ja tulevaisuus nähdään tämän vuoksi hyvin usein täysin tunnetuksi. Staattiseen tasapainoon päästyään talous muuttuu nimittäin »tasaisesti pyöriväksi», ja kaikki taloudenpitäjät alkavat toistaa samoja optimaalisia valintojaan, jotka ovat samalla kenen tahansa ennustettavissa (*Mises* 1966, 247). Tasapainoajattelu on hyvin hallitseva myös terveystaloustieteellisessä tutkimuksessa.

Jos yksityinen ihminen ei ymmärrä aidon epävarmuuden merkitystä ja käyttäytyy tämän seurauksena tyhmästi, se on lähinnä hänen oma murheensa. Ihminen oppii virheistä, ja muiden paremmin menestyvien tarjoama esimerkki antaa jokaiselle mahdollisuuden parantaa vähitellen oman päätöksentekonsa laatua. Samanlaisia rationaalisuuden opiskelua ja omien päätöksentekotaitojen kehittämistä ei pääse tapahtumaan, jos ihmiset voivat omalla toiminnallaan rajoittaa toistensa valinnan vapautta. Ihmisyhteisössä kukaan ei voi tietenkään tehdä paljon mitään rajoittamatta ainakin jollakin tavalla muiden vapauksia. Aivan erityisen rajoitettavaa on kuitenkin valtiiovallan toiminta, koska sillä on yksinoikeus käyttää pakkoa. Aito epävarmuus pitäisikin ottaa erityisen tarkasti huomioon juuri julkisessa päätöksenteossa (*Eliasson* 1992, 209).

Valtiolta säätelee ihmisten toimintaa ensisijassa laeilla, joiden noudattamisesta se huolehtii viimekädessä voimaa käyttämällä. Hyvä laki on sellainen, että se sallii alaisuudessaan toimivien ihmisten tavoitella mahdollisimman monenlaisia ja myös ennalta tuntemattomia asioita. Vain tällaisissa oloissa ihmiset voivat löytää kaiken aikaa uusia tapoja lisätä hyvinvointiaan ja ylläpitää jatkuvaa yhteiskunnallista kehitystä. Lakien hyvyttä ei voida tietää ennakolta, koska monet niiden suotavista vaikutuksista tulevat esille vasta vähitellen niitä käytäntöön sovellettaessa. Hyvät oikeussäännöt löydetään periaatteessa aivan samanlaisen yrityksen ja erehdyksen kautta kuin yksityinen ihminen löytää omat päätössääntönsä, ja yhteiskunta on näin ollen kaikilla tasoillaan samanlainen avoin evoluutioprosessi (*Leoni* 1961, 21).

Tasapaino-olettamukselle perustuvan talusteorian avulla hyviä lakeja onnistutaan tuskin löytämään. Tasapainoteoria johdattaa poliitikot ja virkamiehet luonnostaan sellaiseen ajatukseen, että koska yhteiskuntaprosessin kaikki tulokset on jo löydetty valtiotavallan ainoana tehtävänä voi enää olla parhaiden valikointi näistä annetuista vaihtoehdoista. Inhimilliselle innovatiivisuudelle tai aloitekyvyille ei ole tässä valikointi- tai optimointitehtävässä mitään käyttöä, ja yksittäisten ihmisten osana on alistua pelkiksi välikappaleiksi, kun valtiolta pyrkii maksimoimaan yhteiskunnallisen hyvinvoinnin heidän käyttäytymistään manipuloimalla.

Käytännössä tällaisilla kokonaisvaltaisilla pyrkimyksillä ei voida koskaan päästä todelliseen hyvinvoinnin optimiin. Tietoiseen suunnitteluun perustuva systeemi epäonnistuu tavoitteessaan, sillä optimin konkreettinen sisältö ei ole kenenkään tiedossa edeltäkäsien (*Buchanan* ja *Vanberg* 1991, 182). Keskussuunnittelija pystyy ehkä saamaan aikaan yhteiskunnan, joka on hänen nykyisen käsityksensä mukaan paras ajateltavissa oleva, mutta muilla ihmisillä voi olla jo nyt ja ainakin jonkun ajan päästä aivan toisenlaisia käsityksiä. Todella hyvään suorituskykyyn yhteiskunta yltää vasta sitten, kun jokaisella on tilaisuus toimia oman ainutlaatuisen tietämyksensä perusteella ja kokeilla aivan hullujakin ideoita kenenkään toisen estämättä.

Terveyspalvelujen tuotantoa ja kulutusta ohjaava lainsäädäntö on kaikkein rajoittavinta, kun se kieltää kaiken yksityisen tarjonnan ja takaa valtion omistamalle terveydenhuoltojärjestelmälle ehdottoman monopoliaseman. Toisessa äärimmäisyydessä kaikki terveyspalvelut tuotetaan yksityisesti ja kuluttajat rahoittavat niiden osta-

misen kokonaan omista varoistaan. Puhtaan markkinatalouden olosuhteissa myös sairausvakuutukset ovat yksityisiä, ja jokainen saa vapaasti itse päättää millaisen vakuutus sopimuksen hän ostaa avoimilta markkinoilta vai ostaako ollenkaan. Näiden kahden ääripään välille mahtuu loputon määrä erilaisia ratkaisumalleja, joiden yhteiskunnallinen suotavuus riippuu ratkaisevasti niiden kyvystä houkuttaa esiin uutta tietoa (*Harisalo* ja *Korhonen* 1992, 2932). Julkinen terveydenhuolto voidaan antaa esimerkiksi kuntien tehtäväksi, ja tällä tavoin luodaan todennäköisesti paremmat edellytykset uuden kokeilemiselle kuin täysin keskitetyssä järjestelmässä (*Vihanto* 1992, 417).

Vapaita markkinoita moititaan usein siitä, että ne eivät onnistu ratkaisemaan tiettyjä havaittuja ongelmia parhaalla tunnetulla tavalla. Esimerkiksi epäsymmetrinen informaatio potilaan ja lääkärin välisessä sopimussuhteessa näyttää aiheuttavan tehottomuutta, kun potilas ei saa tietämäänsä vaivaan parasta tai halvinta tällä hetkellä tunnettua hoitoa (*Culyer* 1971, 38). Ratkaisuna esitetään yleensä valtiotavallan korjaavia toimenpiteitä.

Staatillisen tehokkuuden saavuttaminen ei ole kuitenkaan riittävä tavoite hyvälle terveydenhoidon järjestelmälle. Kaikkia vaivoja tai niiden hoitomuotoja ei ole välttämättä vielä löydetty, ja kokonaan uusien järjestelyjen kehittymiselle pitäisi tämän vuoksi jättää tilaa (*Hayek* 1960, 292). Markkinataloudella on ylivoimainen kyky löytää uutta, sillä ihmiset voivat siinä käyttää omaisuuttaan määräämättömän monilla eri tavoilla ja kokeilla vapaasti omien ajatustensa kestävyttä. Markkinatalous kykenee valjastamaan hajallaan ihmisten hallussa olevan luomispotentiaalin myös tarjoamalla voimakkaat kannustimet etsiä jatkuvasti parempia tapoja käyttää omaisuutta. Markkinoiden vapaaseen toimintaan puuttumista olisikin harkittava aina hyvin huolellisesti, jotta havaittujen häiriöiden korjaaminen ei tapahtuisi tulevaisuuden menetysten kustannuksella.

Terveystaloustieteellinen tutkimus ei pysty tarjoamaan mitään patenttiratkaisua, jolla terveydenhoidon lukemattomat ongelmat voitaisiin poistaa kaikkien ihmisten kannalta parhaalla tavalla. Ihmiskunta voi ratkaista taloudelliset ja muut ongelmansa vain etsimällä herkeämättä uutta tietoa ja hankkimalla kokemusta sen käytäntöön soveltamisesta. Terveystaloustiede voi olla osaltaan edistämässä tätä jatkuvaa oppimisprosessia tutkimalla olosuhteita, joissa spontaanille oppimiselle on olemassa parhaat onnistumisen edellytykset.

LÄHTEET

- Buchanan, James M. and Viktor J. Vanberg: The Market as a Creative Process. *Economics and Philosophy* 7(1991), s. 167—186.
- Culyer, A.J.: The Nature of the Commodity 'Health Care' and its Efficient Allocation. *Oxford Economic Papers* 23(1971), s. 189—211.
- Eliasson, Gunnar: Affärsmisslag och konkurser. *Ekonomiska Samfundets Tidskrift* 45(1992): 4, s. 201—215.
- Harisalo, Risto ja Timo Korhonen: Innovatiivisuus terveydenhuollon läpäisevänä normina. *Suomen Lääkärilehti* 47(1992):31, s. 2932—2933.
- Hayek, F.A.: *Constitution of Liberty*. University of Chicago Press, Chicago 1978 (1960).
- Kirzner, Israel M.: *Discovery and Capitalist Process*. University of Chicago Press, Chicago 1985.
- Leoni, Bruno: *Freedom and the Law*. Van Nostrand, Princeton 1961.
- Loasby, Brian J.: *Choice, Complexity and Ignorance. An Enquiry into Economic Theory and the Practice of Decision Making*. Cambridge University Press, Cambridge 1976.
- Mises, Ludwig von: *Human Action. A Treatise on Economics*. Contemporary Books, Chicago 1966.
- O'Driscoll, Gerald P., Jr. and Mario J. Rizzo: *The Economics of Time and Ignorance*. Basil Blackwell, Oxford 1985.
- Vihanto, Martti: Competition Between Local Governments as a Discovery Procedure. *Journal of Institutional and Theoretical Economics* 148(1992):3, s. 411—436.